

enige tableaux met verzen die Gerard Brandt en Jan Vos ter viering van de vrede in 1648 in opdracht van het Amsterdamse stadsbestuur ontwierpen, waarbij de een zich op het Bataafse verleden en de ander zich op de Europese context concentreerde; de studie is reeds verschenen in *De zeventiende eeuw* (1997). H. Duits beschouwt enige toneelspelen en gedichten van Vondel uit 1647/8 in het licht van zijn ambivalentie over de vrede: zijn teleurstelling over de achterstelling van de katholieken vergalde de meeste vreugde. De andere essays hebben nog minder om het lijf. Vol verwachting begint men aan de studie van K. Haberkamm over J. J. Ch. von Grimmeishausen; deze bestaat echter uit een aantal 'Gedanken-Splitter' over *Der abentheurliche Simplificissimus* die hoogstens interessant zijn voor iemand die het werk van binnen en van buiten kent. Een vreemde eend in de bijt vormt het opstel van J. Arndt over de legale en illegale boekdrukkers te Keulen, Wesel en Emden die voor de Nederlandse markt produceerden; de beschouwing smaakt naar meer.

Het muziekleven in het Duitse Rijk is, evenals de schilderkunst, door het verschil in politieke en sociale constellatie moeilijk met dat in de Republiek te vergelijken. Elke poging blijft dan ook achterwege. L. Hortschansky verschaft voor het Duitse Rijk een systematisch overzicht dat voor de Republiek ontbreekt. L. P. Grijp concentreert zich op de hem vertrouwde geuzenliederen, die in de zeventiende eeuw zeer populair waren en in de negentiende eeuw, met de verbreiding van het nationalisme, weer in de belangstelling kwamen.

Het politiek bedrijf komt er in het boek zeer bekaaid af. H. Gabel vraagt zich af hoe de vrede in het Duitse Rijk van 1648 tot 1672 werd gehandhaafd. Het garantiesysteem *moest* geleidelijk wijken voor een evenwichtspolitiek. Het is frappant hoezeer deze evolutie correspondeert met de ontwikkeling in de Republiek; deze parallel had beslist uitgewerkt moeten worden. De bijdrage van H. Th. Graf over de buitenlandse politiek van de Republiek na 1648, die al in 1996 is verschenen, getuigt van weinig inzicht in de Nederlandse verhoudingen. J. Aalbers tenslotte beschouwt op gedegen wijze de verhoudingen in het gewest Utrecht tegen de achtergrond van de ontwikkeling van de Republiek in de jaren 1648-1713; de studie ligt in het verlengde van zijn bijdrage aan de *Geschiedenis van de provincie Utrecht*, II (Utrecht, 1997).

Dit boek had het karakter van een gelegenheidswerk verre te buiten kunnen gaan. Een systematische vergelijking tussen het Duitse Rijk en de Republiek had allerlei interessante overeenkomsten en verschillen aan het licht kunnen brengen. Helaas is daarvan geen sprake. Elke auteur volgt eigen gedachtenspinnels en belangstellingsferen langs gebaande paden. Het boek heeft de Nederlandse lezer dan ook weinig nieuws te bieden.

G. de Bruin

J. Koppenol, *Leids heelal. Het loterijspel (1596) van Jan van Hout* (Dissertatie Leiden 1998; Hilversum: Verloren, 1998, 510 blz., f79,-, ISBN 90 6550 032 4).

Hoewel de literatuurgeschiedenis evengoed tot de geschiedenis behoort als de politieke, de sociaal-economische of de cultuurgeschiedenis, hebben haar vakontwikkeling als tekstwetenschap en de esthetiserende canonvorming ertoe geleid dat ze sedert haar ontstaan stukje bij beetje van de historische hoofdstroom is vervreemd. Lange tijd is ze door de historici maar mondjesmaat als een volwaardige zuster erkend. Overigens heeft ze hen beslist met gelijke munt betaald. Zonder de regels van de tekstwetenschap te verwaarlozen, is de laatste generatie historici van de Nederlandse letterkunde echter weer een stuk in de richting van een belangengemeenschap met de globale geschiedschrijving opgeschoven, door hercontextualisering van het literair materiaal, door verbreding van de belangstelling tot teksten uit de populaire en de

massacultuur, en vooral door nieuwe vraagstellingen over productie, transmissie en receptie van literatuur, en meer in het algemeen door een problematisering van de aanpak.

Al die kenmerken van vernieuwing vinden we terug in het proefschrift van Johan Koppenol. De op 'modaal' literair niveau geproduceerde tekst die daarin centraal staat, wordt er op verschillende niveaus en vanuit onderscheiden oogpunten geanalyseerd: als een literair kristallisatiepunt van vormtraditie, taal en stijl, als element van de cultuur van civiele 'performance' die de toenmalige rederijkerij was, maar ook als getuige van de lokale samenleving die er op onderdelen heel concreet uit oplicht, en tenslotte als indicator van de ervarings- en denkwereld van de auteur van de tekst. Bijna had ik zojuist het woord kroongetuige gebruikt. Koppenols benadering kan vanuit historisch oogpunt immers als een in beginsel alomvattende enquête naar de Leidse samenleving anno 1596 worden beschouwd, waarbij niet de tekst zelf maar het betekenisveld ervan centraal staat en de tekst bij voorbaat wordt vrijgepleit van schuld aan wat hij aanduidt en beduidt. Maar misschien gaat die metafoer te ver. Hoe dan ook, Koppenols benadering mag worden gezien als een volgende, wellicht beslissende stap naar de herintegratie van de historische letterkunde binnen het globaal historisch paradigma, als een gelijkwaardige zuster van de andere historische wetenschappen.

De auteur, die voor zijn boek de Keetje Hodshon prijs van de Hollandse maatschappij van wetenschappen ontving, is intussen benoemd tot hoogleraar aan de Vrije Universiteit en krijgt daar dus de kans zijn inzichten verder te ontwikkelen in wisselwerking met de komende generaties studenten. Triomfalisme over die ontwikkeling past de meer 'globale' vakhistorici overigens allerminst. Wie dit proefschrift goed leest, zal ontdekken dat het vakgebied van de 'geschiedenis' zijn eigen vervreemdingsproces heeft doorgemaakt. Veel historici gebruiken stukjes proza en poëzie nog vooral als illustratie bij een onafhankelijk daarvan tot stand gekomen vertoog. Maar zo goed als de historicus voor een herintegratie van de beeldcultuur niet meer om de kunstgeschiedenis heen kan, moet hij/zij opnieuw leren teksten te lezen met gebruik van de methoden en inzichten uit de literatuurgeschiedenis. Teksten en beelden moeten, met andere woorden, worden beschouwd als getuigen van historisch handelen, op dezelfde lijn als politieke gebeurtenissen, culturele praktijken of sociaal-economische ontwikkelingen. Pas door de combinatie van literair ambacht en contextualisering in ruimte en tijd ontvouwen ze heel hun rijkdom aan betekenissen.

Koppenol heeft zich voor die exercitie van de juiste voorwaarden verzekerd. De tekst die het uitgangspunt van zijn analyses vormt, *Het loterijspel* (907 verzen in de lange versie, 504 in de kortere tweede versie, beide integraal als bijlagen gepubliceerd) van de Leidse stadssecretaris Jan van Hout (1542-1609), was zeker niet onbekend maar behoort toch beslist niet tot de canon van de literatuurgeschiedenis. Al is er alles bij elkaar al flink wat over de auteur en zijn werk geschreven, het spel was nog niet helemaal overwoerd door vakruzie over zin en onzin van de tekst of door een exegetisch oerwoud. Koppenol had dan ook een redelijk vrije hand voor een systematische analyse naar eigen inzicht. Het thema van het spel verwijst rechtstreeks naar een concrete gebeurtenis, namelijk de enorme loterij — ruim 280.000 loten van zes stuivers, 53 dagen ononderbroken trekking op het podium bij de Pensmarkt, ruim 50.000 gulden netto opbrengst — die in de zomer van 1596 was georganiseerd om geld in te zamelen voor een nieuw pest- en dolhuis in het onstuimig groeiende Leiden. Maar de vorm van de tekst, de taal en de stijl liggen nauw ingebed in de Hollandse rederijkerstraditie. *Het loterijspel* was namelijk geschreven voor het rederijkersfeest dat eind mei 1596 te Leiden werd gehouden om de verkoop van loten te bevorderen. Die dubbele vormtraditie — de loterij en de rederijkerij als uitingen van betrokkenheid bij het stedelijk welzijn — bepaalt al een eerste betekenisniveau. De auteur van het spel, Jan van Hout, speelde als bedenker van initiatieven voor de inrichting en het welzijn van de stadsgemeenschap en als kampioen van de stedelijke autonomie een

belangrijke rol in het Leiden van zijn dagen, zodat een contextuele benadering zich vervolgens vanzelf opdrong. Tenslotte maakten de omvang en de inhoudelijke pretenties van *Het loterijspel* een analyse van de denk- en beeldwereld van de auteur mogelijk. Zij geeft een indringend inzicht in wat een geletterd maar tegelijk ook bijzonder ambitieus Leids ambtenaar zich in de groeifase van de onafhankelijkheid voorstelt bij zijn stad en zijn standensamenleving, bij orde en vrijheid, winst en woeker, armoede en bezit, leven en dood, geloof en vrouwen.

Uitdrukkelijk bedoeld om een totaalbeeld te geven, een afspiegeling van de wereld als zodanig, levert het spel ons niet alleen de elementen van Van Houts wereldbeeld maar ook de symbolische instrumenten die hij gebruikt om er structuur aan te geven en die de diepere betekenis van het spel voor de lezer of toehoorder van zijn dagen inzichtelijk moeten hebben gemaakt. Koppenol heeft zijn boek dan ook treffend 'Leids heelal' genoemd: niet alleen vormt het spel een afspiegeling van het mentale universum van de Leidenaar uit Van Houts tijd, zowel naar de bewuste inhoud ervan als in zijn verborgen dimensies, vooral ook draagt het uitdrukkelijk de boodschap uit dat onze onvolmaakte en onbestendige ondermaanse wereld in harmonie staat met de hogere, eeuwige en onveranderlijke sfeer van de hemelen en met de maker van het al. Het spel vormt in zekere zin een seculiere geloofsbelijdenis, geschreven door een gematigd gereformeerde burger, op zijn stad betrokken, humanistisch getint, en doortrokken van neoplatoonse zekerheid over de zin van het leven. Een van meest geslaagde aspecten van deze studie is wel de voortdurende betrokkenheid die Koppenol weet te suggereren tussen de persoon van Jan van Hout, zijn functie en werk in de Leidse samenleving, de culturele tradities van het moment en de intellectuele discussies van zijn tijd.

De roem die Jan van Hout tijdens zijn leven ten deel viel voor zijn rol bij de vernieuwing van de Nederlandse letterkunde na de Opstand staat wel in tegenspraak tot de wat magere reputatie die hij sedert zijn dood heeft genoten. Koppenol heeft er dan ook alles aan gedaan om de context van het spel en zijn auteur te verduidelijken. Hij heeft zijn tanden gezet in het verspreide, in beperkte mate gepubliceerde oeuvre van Jan van Hout, heeft archieven en bibliotheek doorgespit, en zo een oeuvre gereconstrueerd dat misschien niet uitblinkt door omvang, en mogelijk ook niet door literaire kwaliteit, maar wel heel kenmerkend lijkt voor de breedgecultiveerde elite die sedert de Unie van Utrecht aan het hoofd stond van Europa's snelst groeiende natie. In de loop van de zeventiende eeuw zouden andere literaire conventies de boventoon gaan voeren, met name die van Amsterdam. Het is echter heel goed mogelijk dat juist de Leidse traditie waar Van Hout de voortaan onontkoombare exponent van is, in brede kringen populair bleef.

Natuurlijk valt er op zo'n breed en rijk boek ook wel wat af te dingen. Hoewel de centrale plaats die Leiden rond 1600 als Hollands cultuurcentrum bekleedde, vóórdat Amsterdam bijna alles naar zich toetrok, hier terecht weer voor het voetlicht wordt gebracht, knaagt bij de lezer soms wel enige twijfel over de alomvattende concentratie op de stad. Maar dat is een kwestie van interpretatie. Per saldo is dit proefschrift een bijzonder mooie en vernieuwende studie die de literatuur weer terugplaatst in de geschiedenis. De bal ligt nu in het kamp van de historici. Zullen zij hem weten terug te spelen?

Willem Frijhoff

W. J. van Asselt, *Johannes Coccejus. Portret van een zeventiende-eeuws theoloog op oude en nieuwe wegen* (Kerkhistorische monografieën VI; Heerenveen: J. J. Groen en zoon, 1997, vi + 300 blz., f42,50, ISBN 90 5030 546 6).

Johannes Coccejus (1603-1669), hoogleraar oosterse talen en theologie in Bremen, Franeker en Leiden, was een veelzijdig geleerde. Omdat hij in zijn theologiebeoefening geleidelijk andere accenten ging leggen dan veel van zijn collegae, kwam hij in aanvaring met conservatieve theologen als de Utrechtse hoogleraar Gisbertus Voetius en diens Groningse evenknie Samuel Maresius. Zijn nieuwe ideeën werden de inzet van een felle theologenoorlog tussen Coccejanen en Voetianen. Net als in de bewogen periode 1609-1621 raakte ook nu de godgeleerde polemiek verward met politieke en andere tegenstellingen in den lande. Dit keer liep dat net niet uit op excommunicatie van de aanhangers van Coccejus' moderne opvattingen, maar nog heel lang bleven de tegenstellingen bespeurbaar in protestants Nederland, en daarbuiten.

Veel is er geschreven over de theologie van Coccejus en zijn volgelingen, weinig over de man zelf en de context waarbinnen diens ideeën rijpten en vorm kregen. Van Asselts proefschrift van 1988 over de structuur van Coccejus' theologie heeft hij nu uitgewerkt en aangevuld met een biografische schets, voor een belangrijk gedeelte gebaseerd op de bewaard gebleven correspondentie van Coccejus. In de uitgebreide bespreking van de theologie komen vervolgens aan de orde: Coccejus' voorlopers, zijn theologische publicaties, de verhouding theologie-wijsbegeerte bij deze theoloog, de belangrijkste grondbegrippen uit zijn theologie, en de doorwerking daarvan tot in onze dagen. Voor wie nader kennis wil maken met Coccejus en zijn spraakmakende theologische ideeën zal dit boek voorlopig onmisbaar zijn.

Net als zijn tegenstanders bepleitte Coccejus het primaat van het Woord Gods, de Schrift, maar hij wilde die bron van openbaring wel steeds zien in het licht van traditie en geschiedenis. Door de accenten die hij legde wordt zijn theologie vaak kort omschreven als verbondstheologie. Daarmee stond hij in een oude traditie, die bij hem echter wel een nieuwe inhoud kreeg, en 'foederaaltheologie' wordt genoemd. Coccejus onderscheidde in Gods handelen met de mensen drie belangrijke momenten: Gods plan inzake het heilsaanbod, het 'werkverbond' dat God vóór de zondeval sloot met de eerste mensen, en Gods 'genadeverbond' met de mensen na de zondeval. Binnen die structuur bouwde Coccejus zijn theologie op, en in dat kader bespreekt Van Asselt dan ook de belangrijkste thema's van diens dogmatiek als de betekenis van de Heilige Schrift, de relatie tussen werkverbond en genadeverbond, de heilsgeschiedenis, uitverkiezing en verbond, Gods rijk en de kerk, en de vriendschap die God de mensen aanbiedt.

Een belangrijke publicatie, maar, afgezien van het biografische gedeelte, geen gemakkelijk boek. Wie de schrijver in zijn betoog wil volgen, komt echter verrassende dingen tegen. Een belangrijke conclusie van het boek is wel, dat het historisch onverantwoord is om, zoals vaak wordt gedaan, de tegenstelling Voetianen-Coccejanen te omschrijven met de begrippen scholastiek-dogmatisch versus bijbels-historisch: ook Coccejus gebruikte voor zijn theologie het aristotelisch-neoscholastieke wijsgerige begrippenapparaat, maar hij verwierp het zuiver speculatieve denken vanuit enkele grondbeginselen, dat zo vaak leidde tot zinloze haarkloverijen. Ook een ander hardnekkig misverstand wordt door Van Asselt rechtgezet: niet Coccejus, maar wel veel volgelingen waren aanhangers van de nieuwe wijsbegeerte van Descartes. Op een boeiende manier laat de auteur verder zien hoezeer de theologie van Coccejus tot in onze dagen invloed heeft gehad, en zeer verschillend is besproken en gewaardeerd door latere theologen, onder wie grote denkers als Karl Barth.

De taal die Van Asselt gebruikt is niet altijd even gemakkelijk. Zeker, Latijnse teksten en uitdrukkingen worden consequent in het Nederlands weergegeven. Op veel plaatsen echter wordt zonder nadere uitleg gebruikgemaakt van theologische vaktermen die niet elke lezer